

свідомо (цілеспрямовано) чи стихійно, інтуїтивно створених викладачем у педагогічних ситуаціях. Засоби навчальної взаємодії, за допомогою яких вона здійснюється, розглядаються нами у трьох площинах: 1. Це інтелектуальні дії, що лежать в основі пізнавальної і дослідницької функції навчальної діяльності (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація тощо), без яких неможлива ніяка розумова діяльність. 2. Це знакові, мовні, вербальні засоби, в формі яких засвоюється знання, рефлексується і відтворюється індивідуальний досвід. 3. Фонові знання, включенням до яких нових знань структурується індивідуальний досвід, тезаурус студента.

Моделювання діяльності студентів, при якій головна увага відводиться становленню і розвитку їх особистості як індивідуальності в сукупності когнітивних, емоційних і потребо-мотиваційних характеристик, створює умови для переорієнтації функції викладача із джерела знань на спрямовуючу та контролюючу функцію. Лекції, що відбуваються на основі діалогової технології мають свою специфіку. Насамперед на них проходить «добудова» педагогом до цілісного теоретичного рівня тих проблем, які були сформульовані ним і студентами під час семінарських чи лабораторних занять. У цьому випадку лекція стає продуктивною – у студентів виникає власна думка, сумніви, запитання, що сприяє формуванню їх комунікативних умінь та вихованню гуманного ставлення до суб'єктів професійної взаємодії.

ЦІННІСНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Жирська Г.Я.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Підготовка громадян з високим рівнем екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин суспільства й природи повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України. У Концепції екологічної освіти України зазначається, що основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, фундаментальних екологічних знань, умінь і навичок, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Пріоритетом загальної середньої екологічної освіти є особистісна орієнтація, що передбачає створення таких умов, за яких природа стає особистісною цінністю для кожного школяра.

Ми вважаємо, що екологічна культура – це поведінка і життя людини на основі пізнання й використання законів розвитку природи з урахуванням близьких та віддалених наслідків її змін під впливом людської діяльності. Екологічна культура охоплює: знання про взаємозв'язки в природі та усвідомлення людини як її частини; розуміння необхідності берегти навколишнє середовище; уміння і навички позитивного впливу на природу; розуміння багатогранної цінності природи; негативне ставлення до людей, що завдають шкоди природному середовищу. Ефективним засобом формування екологічної культури є формування в особистості національних та загальнолюдських цінностей, які виступають орієнтирами діяльності людини у всіх сферах життя суспільства.

На підставі аналізу наукових джерел вважаємо, що ціннісне ставлення учнів до природи — це внутрішня готовність до екологічно доцільної взаємодії з природою, яка базується на усвідомленні самоцінності об'єктів природи, їх цінності для суспільства і кожної людини зокрема. Ціннісне ставлення до природи виявляється у непрагматичному гармонійному гуманному співіснуванні з нею, особистій відповідальності за стан довкілля, прагненні до емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи рідного краю та власного здоров'я.

Ученими доведено, що внутрішня логічна єдність процесу формування емоційно-ціннісного ставлення особистості до природи, а отже, адекватної доцільної з екологічної точки зору поведінки у довкіллі, можлива за умов, коли її внутрішні індивідуальні та зовнішні соціально-педагогічні чинники здійснюють корегуючий чи спрямовуючий вплив на формування певної якості. Ціннісне ставлення до природи, як до всіх інших чинників життя людей, формується у процесі емоційно-оцінної діяльності, за якої встановлюється багатогранна цінність природи для людини, виявляються сутність, значущість об'єктів довкілля для людей як суб'єктів пізнання. Послідовність етапів формування ціннісного ставлення до природи наступна: становлення духовних потреб у взаємодії з природою; розвиток пізнавального інтересу до проблем довкілля; стимулювання емоційних переживань у процесі спілкування з природою; організація екологічно виваженої поведінки та діяльності школярів; виховання гуманних якостей особистості.

Для забезпечення ефективності екологічної освіти школярів щодо формування ціннісного ставлення до природи важливе значення має не лише обґрунтований добір змісту навчального матеріалу, а й особистісна орієнтація педагогічних технологій. Остання досягається такими шляхами:

1. У вивчені екології головна увага приділяється корекції наявного в учнів досвіду поведінки та відповідних ціннісних орієнтацій, оскільки вони досить часто мають суто споживацький характер.

2. Проблеми довкілля розглядаються не в загальному плані, а як такі, що стосуються кожного, і на які кожен впливає в повсякденному житті.

3. Використання інформаційного і комунікативного “вибухів”, які спричиняють духовне потрясіння, емоційне переживання, зіставлення кожним учнем свого “я” з відповідними “я” своїх ровесників.

4. Створення ситуацій, в яких певна проблема обговорюється всебічно і якомога об'єктивніше, висувається кілька можливих способів її розв'язування і учень сам приймає якесь рішення.

Опираючись на вище обґрунтовані теоретичні положення, робота щодо залучення учнів до оцінної діяльності охоплює наступні компоненти:

- включення до навчального матеріалу цікавої екологічної інформації етичного змісту з її аналізом та виявленням ставлення до неї;
- розв'язування ігрових, ситуативних та оцінних завдань, що спонукають до вибору рішень у ситуаціях альтернативного вибору;
- активізація емоційно-мотиваційної сфери учня шляхом нестандартних підходів до використання форм і методів навчання.

Для реалізації зазначених умов педагогам слід передбачити використання відповідних форм і методів навчання, основою для яких є інтерактивні вправи. Інтерактивні методи навчання базуються на спілкуванні як життєвій необхідності людини та різних способах міжособистісної взаємодії. Вони створюють умови для діалогу чи

полілогу для всіх учасників навчання, виробляють уміння працювати в групі для знаходження спільного узгодженого рішення шляхом обговорення висунутих пропозицій, поступово формують екологічні знання та відповідні ставлення через сенсорне сприйняття, дискусію, рольову та імітаційні ігри, життєву практику. Інтерактивні методи навчання екології – це робота в малих групах, метод ПРЕС, акваріум, мікрофон, ажурна пилка, дискусії „Так – Ні”, дилеми, екологічні дебати, ток-шоу, мозкові штурми, диспути, рольові та ділові ігри, тренінги, розробка екологічних проєктів.

На наш погляд, найповніше творчість і активність учнів, нестандартність їхнього мислення виявляються у наукових міні-дискусіях, які можуть стати як елементом уроку, так і узагальнюючим заняттям (диспутом) з певної теми. Як приклад можна навести тему наукової дискусії з теми “Еволюція людської цивілізації: прогрес чи регрес ?” Учням пропонується ознайомитися з кількома висловами відомих в історії людей: “Людина є великою геологічною силою, що змінює обличчя Землі” (В.І.Вернадський), “Де початок того кінця, яким закінчується початок?” (Козьма Прутков), “Якщо природа зміниться настільки, що стане заперечувати суть виду *Homo sapiens*, ніщо не збереже її від долі динозаврів” (М. Ф. Реймерс) тощо. Після ознайомлення і обговорення цих думок у групах учні мають висловити свою точку зору з поставленого питання і дійти певного висновку.

Робота в малих групах передбачає диференціацію обов’язків між її членами (спікер, секретар, доповідач, дослідник, аналітик тощо), де кожен виконує свою функцію і бере участь в обговоренні. Передбачається самостійне опрацювання учнями навчального матеріалу та його презентація. Кожен учасник повинен внести свій вклад у колективний результат, який оголосить доповідач. Наприклад. Завдання для 4 груп: *Прокоментуйте закони екології, сформульовані американським соціоекологом Б. Коммонером: «Усе пов’язано з усім»; «Все повинно кудись подітися»; «Нічого не дається задарма»; «Природа знає краще». У дискусіях-дебатах передбачається навчальна суперечка (змагання) двох команд-опонентів. Перша команда доповідає аргументи на користь стверджувальної позиції, а друга – заперечує її своїми аргументами щодо певної проблеми. Наприклад, завдання: *Нині доля людства значно залежить від сформованості екологічної культури, фундаментом якої є оптимальні стосунки людини і природи. Чи згодні Ви з цією думкою: так – ні?**

Цікавим в екологічному вихованні є інноваційний підхід “глибинної екології”, що передбачає формування позитивної мотивації через психологічну включеність особистості в світ природи з подальшим поетапним конструюванням системи особистісного ставлення до природи (теоретичний, емоційно-ціннісний і практично-дійовий етапи). “Глибинна екологія” з позицій психології – це шлях створення психоемоційного погляду на себе крізь призму системи, частиною якої людина уявляє себе. Психологічними механізмами “глибинної екології” є: актуалізація особистої причетності людини до того чи іншого природного об’єкту, ситуацій, обставин, у яких вона знаходиться; проєкція особистих станів на природні об’єкти через ототожнення себе з ними (співпереживання), а також переживання особистих емоцій та почуттів з приводу стану природних об’єктів (співчуття); самоаналіз людиною своїх дій та вчинків з погляду їх екологічної доцільності.

До необхідних педагогічних умов, що забезпечують реалізацію підходу “глибинної екології” у процесі вивчення екології, належать такі: орієнтація учнів на екоцентричний спосіб світосприйняття; корекція їх особистісних якостей шляхом поетапного здійснення екологічного виховання; єдність теоретичної підготовки учнів, їх емоційно-ціннісної

оцінки та практичної діяльності; актуалізація етичних норм та правил щодо ставлення до природних об'єктів. В екологічній освіті на засадах “глибинної екології” використовуються специфічні психолого-педагогічні методи екологічного виховання: *екологічної ідентифікації, асоціації, лабілізації, експектації, емпатії, рефлексії, страху, турботи, художньої репрезентації, ритуалізації екологічної діяльності*. Вони сприяють ототожненню себе з певними об'єктами природи, допомагають відчутти їхній стан, спонукають до піклування про все живе, а отже, забезпечують суб'єктне сприйняття природних об'єктів особистістю, яка, за умови надання їй фахових знань, отримує необхідний потенціал непрагматичної взаємодії зі світом природи.

Ефективною комплексною формою екологічного навчання і виховання є тренінг, який заснований на методології соціально-психологічного тренінгу і спрямований на корекцію екологічної свідомості особистості. Застосування психолого-педагогічних методів «глибинної екології» може бути доцільним під час інтегрально-пошукових рольових ігор, які базуються на проектуванні соціального змісту екологічної діяльності, але специфікою їх виступає ототожнення людиною себе з іншими живими істотами або природними об'єктами. Вправи та завдання для гри чи тренінгу підбираються вчителем відповідно до специфіки аудиторії й інформаційної наповнюваності заняття за їх спрямованістю: співпереживання стану природи; самоусвідомлення причетності до Природи; актуалізації готовності до розв'язання екологічних проблем; рефлексії власної поведінки в природі тощо.

Наприклад, екологічна *гра-вправа «Павутинка»* може бути проведена на занятті з метою вивчення екологічних чинників та їх впливу на компоненти екосистеми (рослини, тварини, людину). Один з учасників гри бере на себе роль певного компонента довкілля (людини) і стає всередину кола. Клубок з нитками знаходиться в руках одного з учасників гри, хто її починає. Учасники по черзі називають фактори середовища, які можуть впливати безпосередньо на людину чи іншу істоту, або живі організми загалом чи неживі об'єкти (наприклад, промислові об'єкти) та явища природи. Клубочок з кожним аргументом кидається учаснику в центрі кола. Він теж може запропонувати свій вплив на довкілля, кинувши клубок відповідно, якщо ж ні, то просто кинути клубок наступному учаснику з кола. Клубок може мандрувати також і між учасниками в колі. Основний принцип гри - після кожного кидка учасник фіксує (залишає собі) нитку і тримає її до кінця гри. Один учасник може мати по декілька таких ниток-взаємозв'язків з іншими. Найбільше ниток взаємозв'язків або ниток-взаємовпливів матиме учасник в центрі кола. Гра логічно завершується, коли «павутинням» будуть облутані всі учасники гри.

Візуалізація зв'язків у довкіллі під час гри дозволяє вийти за межі формального сприйняття проблеми, побувати на місці іншої живої істоти, краще зрозуміти її почуття у певній ситуації, зробити висновки і прийти до конкретних рішень, базуючись на пережитих почуттях. Після ідентифікації під час бесіди створюємо умови для переживання учнями стану об'єкта й аналізу і оцінки отриманої інформації. Підводимо учнів до висновку про недоцільність постановки людини в центр світу, що зазнає безліч впливів різноманітних чинників середовища; про людину як невід'ємну частину природи та її взаємозв'язок із живою та неживою природою.

В екологічній освіті цінним є *використання проектів*, під яким розуміють конкретне творче завдання, індивідуальне або групове виконання якого зумовлює поетапний рух до прийнятої та усвідомленої мети. Екологічний проект формує не лише екологічну культуру та екологічну свідомість, а й екологічну поведінку, оскільки

передбачає застосування теоретичних знань на практиці та реалізацію їх у конкретних результатах (проект екологічно чистого міста, модернізація способів утилізації сміття, системи водопостачання тощо). Діяльність над проектом є різновидом самостійної роботи, що передбачає самоорганізацію й самокерування особистості щодо вивчення і моделювання перспектив реалізації певних ситуацій інформаційного, соціально-значимого, творчого та дослідницького характеру. Саме такі типи навчальних міні-проектів, що відрізняються домінуючим видом діяльності і готують учнів до серйозної проектної роботи, найчастіше використовують у своїй практиці творчі вчителі.

Наведемо приклади завдань для міні-проектів різного типу, що можуть бути використані в екологічній освіті. Завдання для інформаційного проекту, спрямованого на збір певних даних, аналіз та узагальнення фактів: *Підготуйте і обговоріть публікації в місцевих періодичних виданнях, які торкаються екологічних проблем вашого регіону.* Під час роботи над даним проектом школярі вправляються в уміннях працювати з різноманітними джерелами інформації, вчать вибирати суттєві факти, систематизувати й узагальнювати їх, робити відповідні висновки. Для представлення інформації учні можуть скористатися різноманітними способами її відображення: плакатами, стендами, листівками, мультимедійними презентаціями тощо.

Завдання для соціально-значимого (прикладного) проекту, робота над яким відображає соціальні інтереси його учасників: *Екологічні знання не закінчуються, а тільки починаються з пізнання законів загальної екології, надалі необхідні професійні, спеціалізовані знання. Обґрунтуйте коло і обсяг екологічних знань, які будуть необхідними у вашій професійній діяльності.* Під час виконання такого проекту старшокласники мають можливість в черговий раз осмислити вибір майбутньої професії, її соціальну значимість та визначити зміст і обсяг екологічних компетенцій, які необхідні для успішної роботи у вибраній сфері суспільного життя. Завдання для творчого проекту, що передбачає оригінальний жанр представлення кінцевого результату: *Дослідити відображення певних проблем довкілля (порушення стабільності екосистеми тощо) у художніх творах вітчизняних і зарубіжних авторів.* Творчі проекти також можна використовувати для так званої творчої "терапії" – методу відображення людиною довкілля та почуттів, викликаних ним, засобами мистецтва. Досить широко можна використовувати засоби образотворчого мистецтва, поезії, ліплення, аплікації, моделювання природними матеріалами, музику.

Завдання для дослідницького проекту, що залучають учнів до науково-дослідної роботи з використанням експериментальних і статистичних методів: *Проведіть дослідження щодо проблеми стану екосистем свого регіону.* Зокрема, актуальні теми проектів: Роль живих організмів (бактерій, грибів, рослин і тварин) у екосистемах; Вивчення структури популяцій (вікової, статевої, генетичної, соціальної); Моніторинг міграцій тварин; Вивчення біології та екології рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин та розробка можливих шляхів їх охорони. Для активізації навчання старшокласників слід особливо передбачати теми проектів, які максимально були б наближені до їх майбутньої професійної діяльності або з урахуванням особливостей певного регіону. Наприклад: *«Вплив підприємств галузі на навколишнє середовище».* Дослідницькі проекти вимагають найбільше умінь і навичок самостійного навчання, оскільки спрямовані як на опрацювання теоретичного матеріалу на основі огляду літератури з певної проблеми, так і на безпосереднє виконання власних спостережень,

експериментів, моделювань тощо та їх аналізу. Такі проекти доцільно виконувати у системі форм позакласної роботи, під час екскурсій в природу, екологічних польових практикумів, організації екологічних стежок, дослідницької роботи на заповідних територіях тощо, спрямовуючи діяльність учнів не лише на поглиблення знань за програмою шкільного курсу екології, але й на участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, турнірах тощо.

Таким чином, екологічна освіта, що ґрунтується на ціннісному підході, спрямовується на поєднання раціонального й емоційного начал у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і необхідності дотримання екологічного права. Під час розгляду екологічних проблем залучається емоційно-чуттєва сфера особистості, виявляються мотиви, ставлення, почуття учнів, внаслідок чого посилюється пізнавальний інтерес.

Використання специфічних активних методів навчання зменшує тривалість спілкування вчителя зі школярами і надає можливість їм частіше спілкуватися між собою, обмінюватися інформацією, виявляти своє ставлення до проблеми, ділитися переживаннями і вправлятися у різних способах міжособистісної взаємодії. Спілкування учнів має бути відкритим, тобто таким, що гарантує кожному право на висловлювання власної думки і на вільне обговорення міркувань інших, оскільки саме у таких умовах розкривається особистісна значимість багатогранної цінності природи.

1. *Коденко Я.* Формування особистості учня засобами екології / Я. Коденко. // Біологія і хімія. – 1999. – № 6. – С. 7–11.
2. *Колонькова О.* Використання нових методик екологічного виховання старшокласників / О. Колонькова // Біологія і хімія в школі. – 2002. – № 5. – С. 37–40.
3. *Концепція екологічної освіти України.* – К., 2001. – 23 с.
4. *Ніколенко Н.* Виховання ціннісного ставлення до природи у молодших підлітків / Н. Ніколенко // Біологія і хімія в школі. – № 2. – 2002. – С. 44–46.
5. *Плохій З.* Сучасний зміст екологічного виховання // Рідна школа. – 2004. – №10. – С. 3–6.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Жирська Г.Я., Міщук Н.Й.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Збереження здоров'я підростаючого покоління в Україні нині є актуальною проблемою, що зумовлено посиленням екологічної, демографічної та соціальної загрози людству, і потребує конкретного вирішення в повсякденній шкільній практиці. Прищеплення кожній дитині навичок здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я, досягнення високої працездатності та тривалої творчої активності мають стати пріоритетами у створенні оздоровчого середовища у загальноосвітній школі. Вирішення даної проблеми можливе завдяки впровадженню здоров'язберігальної освіти.